ŞTEFAN OLTEAN

LUMI POSIBILE ŞI REALITĂŢI FICŢIONALE

Introducere

Filosofia analitică şi semantica logică definesc *referinţa* ca o relaţie între o expresie lingvistică şi denotatul ei din lumea reală, adică în raport de obiectul sau obiectele existente la care se face trimitere. Privit din această perspectivă, discursul ficţional nu referă, deoarece referinţa se aplică doar lucrurilor existente. Printre cei care susţin un asemenea punct de vedere se numără filosoful britanic Bertrand B. Russell (1919), după care există doar o singură lume, anume *lumea reală*, la care se limitează existenţa. Or, literatura ficţională nu este despre lumea reală şi de aceea nu are denotaţie, iar întreaga problemă a realităţilor ficţionale şi, implicit, a adevărului ficţiunii devine o problemă falsă, lipsită de conţinut.

Dar nu numai discursul ficţional descrie *obiecte nonexistente*, ci şi discursul nonficţional, limbajul conţinând termeni şi expresii precum *zână*, *unicorn*, *muntele de aur*, *pătratul rotund* [„the round square"], ultimii doi fiind semnalaţi de Alexis Meinong (vezi Crittenden 1991). Aşadar, gândirea nu se restrânge doar la ceea ce există în realitate, ci se răsfrânge şi asupra posibilului sau chiar a imposibilului. Pornind de aici, s-ar putea crede că şi discursul ficţional *are denotaţie*, aceasta constând din *obiecte nonexistente*, fie ele chiar şi cu proprietăţi imposibile (spre exemplu, „cercuri pătrate"). Fidel concepţiei analitice, B. Russell reacţionează însă împotriva unei asemenea poziţii, invocând, printre altele, motivul că teoria lui Meinong violează „un simţ robust al realităţii" (apud Crittenden 1991, p. 10), că ceea ce există în cazul miturilor şi al ficţiunii sunt gândurile cuiva despre lucruri nonexistente şi nimic mai mult. Aşadar, lumea reală nu l-ar include pe Hamlet, ci doar gândurile lui Shakespeare în momentul scrierii piesei sau gândurile noastre când o vedem reprezentată pe scenă.

Noţiunea de obiect nonexistent sau imaginar este, desigur, paradoxală, fapt care sporeşte dificultăţile cu care discursul ficţional confruntă demersul analitic. În plus, teoriile după care discursul ficţional se referă la entităţi ireale sunt puse în faţa unei alte probleme: imposibilitatea de a distinge ceea ce este ficţional de *minciună* şi *eroare*, distincţie care depinde, în ultimă instanţă, de intenţia locutorului[1].

[1] Vezi în acest sens Oltean 1999.

DACOROMANIA, serie nouă, XIV, 2009, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 77–89

Pentru a depăşi astfel de constrângeri, unii cercetători tratează *adevărul* – care în concepţia analitică se identifică cu referinţa propoziţiilor – nu ca pe o relaţie stabilită între expresii lingvistice/propoziţii şi lumea reală, ci mai degrabă ca o noţiune ce derivă din înseşi convenţiile uzului lingvistic. A enunţa o propoziţie adevărată reprezintă, din acest unghi, doar un *uz particular al limbii*, susţine Ludwig Wittgenstein (1958 [1953])[2]. Axarea pe uzul lingvistic apare şi la cercetători din domeniul teoriei discursului, cum ar fi Robert de Beaugrande (1984) sau Gillian Brown şi George Yule (1983), care susţin că funcţia referenţială a limbii se actualizează doar în cadrul discursului. Elementul lexical izolat nu are referinţă, precizează aceşti cercetători, ci doar un sens/intensiune şi o denotaţie/extensiune, referinţa [„referring", „reference"] fiind o funcţie rezervată uzului limbii în discurs. Mai remarcăm, tot în cadrul teoriei discursului, poziţia *constructivistă* din modelul propus de Teun A. van Dijk şi Walter Kintsch (1983), în conformitate cu care discursul nu redă o stare propriu-zisă de lucruri din realitate, cum ar fi un accident, spre exemplu, ci doar reprezentarea mentală, dependentă de capacităţile cognitive şi de posibilităţile de informare ale locutorului, a respectivei stări. Or, aceasta implică, pe lângă procese cognitive diverse (spre exemplu, înţelegere, memorare), şi un proces *constructiv* şi poate fi cauza unor diferenţe între starea de lucruri din realitate şi reprezentarea ei prin discurs. Aşadar, semnificaţia se *construieşte*: evenimentul în discuţie este intrepretat drept accident, iar discursul despre eveniment drept o relatare despre accident. Prin urmare, problema referinţei se complică deoarece se stipulează că şi discursul nonficţional este limitat sub raportul capacităţii sale de a descrie cu exactitate stările de lucruri din realitate. În cadrul teoriei narative, Paul Ricoeur se situează, în cele trei volume despre timp şi naraţiune (1984, 1986, 1988), pe o poziţie care, deşi elaborată independent de teoriile discursului sus-menţionate, are totuşi tangenţe cu demersul de tip constructivist: discursul narativ, fie literar, fie neliterar, este *nonreferenţial*, în concepţia sa, deoarece textul produce în esenţă o configuraţie imaginară datorită proceselor de selectare, organizare etc. pe care le presupune operaţia de *punere în intrigă* [„emplotment"]. Ricoeur respinge de asemenea noţiunea de referinţă la o „realitate trecută" [„past reality"], dat fiind că trecutul nu există ca atare, ci numai prin urmele lăsate, şi include construcţiile textuale ale naraţiunii în rubrica „*re*construcţiilor", care cad sub incidenţa categoriei *reprezentării* sau *substituirii* [„standing-for", „taking-the-place-of"] (1988, p. 157). Specificarea relaţiei dintre discursul narativ şi lumea reală este deci „ireductibilă la categoria de referinţă", susţine cercetătorul – concluzie pe care o regăsim în cadrul teoriei narative la reprezentanţii *tezei ficţionalităţii necesare a tuturor naraţiunilor* (vezi Ryan 1991).

Considerăm că ambele puncte de vedere, şi anume că naraţiunea ficţională nu are denotaţie şi că adevărul este un concept inoperant şi în cazul naraţiunii nonficţionale, sunt contraintuitive şi contraproductive, ţinând cont, pe de o parte, de maniera în care ne raportăm la discursul ficţional şi îl interpretăm, iar pe de alta, de aspiraţia – a istoriei, spre exemplu – de a fi o ştiinţă.

---

[2] „Consimţământul vorbitorilor stabileşte ce este adevărat şi ce este fals. Este adevărat sau fals ceea ce *spun* [subl. aut.] vorbitorii, iar ei cad de acord prin intermediul limbii pe care o întrebuinţează" (p. 88; trad. n. – Ş.O.).

Lumile posibile în analiza ficţiunii: câteva precizări preliminare

În continuare, vom propune o soluţie diferită la problema referinţei sau a adevărului naraţiunii ficţionale, schiţând răspunsul dat acesteia în cadrul semanticii lumilor posibile, care permite tratarea referinţei sau a extensiunii în termeni *intensionali*, adică din perspectiva unor *circumstanţe alternative*, definite în raport de coordonate precum *lume* şi *timp*. Domeniul referenţialităţii/extensionalităţii încetează prin aceasta a mai fi identificat cu lumea reală, el lărgindu-se nelimitat şi cuprinzând *un număr infinit de situaţii* sau *lumi*, în funcţie de care pot fi atribuite *valori semantice* nu numai termenilor referenţiali, ci şi expresiilor nonreferenţiale (spre exemplu, numelor de entităţi ficţionale, cum ar fi *zână* sau *unicorn*, care au, în această concepţie, extensiuni de tip corespunzător în alte lumi decât lumea reală).

Înainte de schiţarea însă a unei abordări din această perspectivă a „faptelor" sau a „realităţilor" ficţiunii, vom încerca să arătăm ce anume înţeleg logicienii şi semanticienii prin noţiunea de lume posibilă. Să luăm în acest sens următoarele propoziţii:

1. Primul ministru al Germaniei este femeie.
2. Preşedintele George W. Bush se află pe planeta Marte.
3. Papa de la Roma este femeie.

Observăm că fiecare dintre cele trei propoziţii descrie câte o situaţie, dar numai (1) are corespondent în realitate, deci se verifică sau este actuală; propoziţia este adevărată, valoarea ei de adevăr este „adevărat". A doua propoziţie descrie o situaţie neactuală, dar posibilă în viitor sau într-o ficţiune. A treia propoziţie descrie o situaţie similară (neactuală, dar posibilă, în viitor sau într-o ficţiune); valoarea ei de adevăr este „fals", ceea ce înseamnă că ea este falsă în lumea reală.

Cele trei propoziţii ilustrează faptul că situaţiile pot fi temporal localizate – (1) este adevărat în prezent, dar fals în trecut –, spaţial nelimitate (2) şi neactuale (3). În timp ce prima situaţie este actuală sau reală, ultimele două sunt *situaţii posibile* sau *lumi posibile*. Lumile posibile sunt *circumstanţe alternative, contrafactuale, moduri diferite, dar posibile ale lumii* – „a way things might be, not necessarily the way they are" (Lewis 1979 [1973]). Putem vorbi şi despre moduri *imposibile* de a fi ale lumii, adică despre *lumi imposibile* (spre exemplu, lumi în care suma unghiurilor unui triunghi este de 90 de grade); acestea ne permit să operăm cu reducerea la absurd.

Aparatul formal al lumilor posibile a fost elaborat de Saul Kripke (1959 [1972]) în cadrul semanticii modale, care defineşte structura teoriei printr-un triptic compus din: un set de lumi posibile, lumea reală şi o relaţie de accesibilitate între lumi, menită să includă faptul că unele lumi sunt „accesibile" din lumea originară (vezi şi Pavel 1986, p. 44). Pentru Kripke şi pentru Robert C. Stalnaker (1984), precum şi pentru Nicholas Rescher (1979 [1973]) sau pentru Chierchia şi McConnell-Ginet (1990, p. 207), lumile posibile sunt nişte obiecte abstracte, produse, mai degrabă decât descoperite, „prin activităţi umane", cum ar fi întrebuinţarea limbii, acte de imaginaţie, fantasme etc. Drept exemplu, dăm *construcţiile condiţionale* sau *expresiile creatoare de lumi*, cum ar fi *verbele modale*, *verbele de imaginaţie*, *de dorinţă* sau *de atitudine propoziţională*. O lume posibilă este, prin urmare, o lume „stipulată" şi specificată prin „condiţii descriptive" pe care i le atribuim noi, cum

susţin Moeschler şi Reboul (1999 [1994]) într-un comentariu despre Kripke. David Lewis (1979 [1973]) exprimă o poziţie similară, în concepţia sa lumile posibile reflectând modul în care vorbitorii folosesc limba pentru alte scopuri decât descrierea lumii propriu-zise, ei ipostaziind situaţii alternative, contrafactuale.

Lumile posibile trebuie să întâmpine cerinţele *consistenţei logice*, conţinând numai stări de lucruri care nu violează legile logicii (deci, p sau $\neg p$, şi nu p şi $\neg p$), şi sunt *maximale* sau *complete*, adică conţin tot ce există (vezi Plantinga 1974, Pavel 1986, Eco 1990), identificându-se cu conceptul de *univers*; ele conţin de asemenea stări de lucruri verificabile (*ibidem*), în sensul că propoziţiile despre lumile posibile sunt fie adevărate, fie false. Lumea reală este un exemplu de acest fel: ea este *completă*, *logic consistentă*, iar adevărul este determinabil; în consecinţă, orice propoziţie despre lumea reală (spre exemplu, „Pământul este rotund") este fie adevărată, fie falsă, iar în cadrul ei asistăm la o „proliferare infinită a adevărurilor" (Rescher 1996); de asemenea, lumea reală este *nefocalizată*, conţinând fel de fel de indivizi şi evenimente.

Lumile posibile ne permit să vorbim despre *possibilitate* şi *necesitate*. Ele servesc operării unei distincţii tipologice între propoziţii, care pot fi:

– *în mod necesar adevărate* (acestea nu pot fi false: „Dacă a fost ucisă, este moartă" – *adevărate a priori* / „Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară" – *adevărate a posteriori*);
– *în mod necesar false* (acestea nu pot fi adevărate: „Luceafărul de dimineaţă nu este luceafărul de seară");
– *în mod contingent* sau *accidental adevărate* (de fapt adevărate, dar care ar putea fi false: „Berlin este capitala Germaniei"); şi
– *în mod contingent false* (de fapt false, dar care ar putea fi adevărate: „Bonn este capitala Germaniei").

În pofida implicaţiilor metafizice ale teoriei lumilor posibile sau a problemelor complexe cu care ea se confruntă, precum şi a controverselor cu privire la structura aparatului său formal sau la statutul obiectelor posibile (vezi, spre exemplu, atitudinea rezervată a lui Lycan 1979 şi reacţia vehementă a lui Quine 1953, sau obiecţiile lui Noolan 2002[3] şi Chomsky 2004[4], lumile posibile sunt extrem de utile pentru descrierea semnificaţiei, permiţând rezultate nontriviale, interesante, cum ar fi specificarea propoziţiilor logice ca „funcţii dinspre lumi înspre valori de

[3] David Noolan utilizează noţiunea de *ficţionalism modal* în legătură cu lumile posibile. În concepţia sa lumile posibile sunt nişte entităţi ficţionale, neexistând situaţii posibile sau obiecte posibile pur şi simplu. În consecinţă, este exagerat să credem împreună cu D. Lewis că o situaţie există într-un fel anume numai şi numai fiindcă ea este posibilă. Noolan conchide că teoriile care acceptă existenţa lumilor, a situaţiilor sau a obiectelor nonactuale dar posibile sunt greşite.

[4] După N. Chomsky (2004, p. 117–118) relevanţa lumilor posibile s-ar restrânge la explicarea necesităţii logice, existând probleme în cazul aplicării lor la analiza lingvistică, nu şi logică, a unor modalităţi de tipul *s-ar fi putut* [„might have been"], spre exemplu (cf. şi atitudinea lui Quine 1953 faţă de obiectele posibile). În consens cu demersul său sintactic, lingvistul american conchide că semantica lumilor posibile, atunci când este utilizată pentru abordarea fenomenelor lingvistice, este mai degrabă o altă formă de sintaxă, care postulează un nou nivel de reprezentare mentală, nivel ce corespunde conceptului lewisian de *limbaj mental* [„mentalese"].

adevăr" (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990, p. 207). Ele pot fi folosite de asemenea pentru a da seamă de discursul ficţional, prin stipularea altor lumi decât lumea reală, în cadrul cărora se actualizează stările de lucruri descrise de enunţurile ficţionale. Pot fi atribuite, pe această cale, valori semantice sau extensiuni şi expresiilor lingvistice care în mod normal nu referă (spre exemplu, numelor ficţionale, expresiilor care denotă entităţi ficţionale – *unicorn*, *zână* etc.).

Lumile posibile sunt însă relevante şi pentru analiza *naraţiunii neliterare nonficţionale*, care, recreând prin mijloace lingvistice o experienţă (trecută) (vezi Labov, Waletzky 1976), este abordabilă luând drept coordonate lumea reală şi un moment temporal anterior timpului prezent, în raport de care enunţurilor acesteia li se pot atribui valori de adevăr şi pot fi astfel reconstituite evenimentele sau realităţile descrise.

Lumile posibile au fost aplicate şi la discursul ficţional, în încercarea de a da seamă de natura acestuia. În ce anume constă însă extinderea cadrului lumilor posibile la analiza ficţiunii? La prima vedere se pare că problema adevărului şi a realităţilor acesteia poate fi tratată cu şanse de izbândă selectând o lume posibilă, *w1*, spre exemplu, diferită de lumea reală, *w@*, şi considerând că discursul referă la stări de lucruri dintr-o asemenea lume (*w1*). Dar în timp ce în cazul naraţiunii nonficţionale noţiunea de lume posibilă se dovedeşte a fi extrem de utilă, întrebuinţarea ei în analiza discursului ficţional se izbeşte de numeroase dificultăţi, fapt care riscă să pună sub semnul întrebării relevanţa unui demers care îşi apropriază asemenea instrumente. Printre motivele principale care îndeamnă la serioase reţineri se numără caracterul *indeterminabil* al adevărului în naraţiunile ficţionale, posibilele *inconsistenţe logice* şi natura *contradictorie* a ficţiunilor. Amintim în acest sens că ficţiunile descriu obiecte cu proprietăţi contradictorii, cum ar fi cercuri pătrate [„square circles"] (exemplu preluat de la Pavel 1986, p. 48), sau evenimente imposibile, cum ar fi accederea în lumi transcendentale care prezintă dimensiuni temporale diferite de acelea din lumea reală (vezi *La ţigănci* de Mircea Eliade, unde revenirea în lumea centrală a povestirii este însoţită de un salt în timp). Faptul că în ultimă instanţă totul pare a fi posibil în literatura ficţională ridică semne serioase de întrebare cu privire la *posibilitatea* unor asemenea lumi (vezi Ryan 1991), iar lumile posibile riscă să-şi piardă relevanţa ca modalitate de a da seamă de natura adevărului în discursul ficţional. Cu privire la indeterminarea referentului şi a realităţilor ficţionale, menţionăm, spre exemplu, aspecte precum imposibilitatea stabilirii numărului de copii ai lui Lady Macbeth, în situaţia în care se precizează în piesă că Lady Macbeth are copii. În acest sens, propoziţia „Lady Macbeth are trei copii" nu este nici adevărată, nici falsă în lumile ficţiunii, ea fiind neverificabilă; adevărul ei este deci indeterminabil. De asemenea, o lume ficţională nu ar fi *maximală*, ci *incompletă* sau *minimală* [„small world"] (Eco 1990, p. 74; vezi şi *supra*), ea este *focalizată*, iar *adevărurile ei sunt limitate*. (Ne putem pe bună dreptate întreba, împreună cu Rescher 1996, dacă nu cumva lumea reală este mai provocatoare decât lumile ficţionale).

În concluzie, aplicarea cadrului lumilor posibile la analiza ficţiunii nu pare a fi o întreprindere facilă.

În continuare, vom analiza şansele unor contribuţii majore care îşi propun adaptarea teoriei la particularităţile acestui tip de discurs.

Thomas Pavel şi lumile ficţionale

O propunere aparţine lui Th. Pavel (1986), care susţine că obiectele cu proprietăţi contradictorii din naraţiunile ficţionale ne împiedică să identificăm *lumile ficţionale* cu lumile posibile, motiv pentru care semantica lumilor posibile este considerată inadecvată pentru specificarea naturii discursului ficţional. Pavel reţine, totuşi, noţiunea de „lume", argumentând că asemenea obiecte cu proprietăţi contradictorii sunt dovezi insuficiente pentru abandonarea acesteia, şi avansează ideea că o teorie a discursului ficţional, pentru a fi convingătoare, trebuie să se preocupe şi de *lumile imposibile*, *eratice* ale ficţiunii (p. 49). Pe această cale, el elaborează noţiunea de *lumi ficţionale*, care îşi propun „nivelul lor propriu de actualitate" (p. 54) şi includ entităţi precum lumea romanului *Don Quijote*, care se dezvoltă în jurul unui nivel nuclear diferit de acela al realităţii sau, spre exemplu, de acela al lumii din *Documentele clubului Pickwick* de Dickens[5]. Lumile ficţionale sunt *minimale*, ele sunt degajate din textele ficţionale şi cartate direct pe fiecare text în parte. Ele nu reuşesc însă chiar din acest motiv să dea seamă de problema complexă a referinţei naraţiunilor ficţionale şi a realităţilor pe care acestea le descriu: adevărul rămâne, în principiu, indeterminabil, iar lumea, potenţial inconsistentă, pentru că ceea ce este adevărat într-o lume ficţională este o funcţie a ceea ce *textul* descrie, şi nu invers, cum pe bună dreptate observă Gregory Currie (1990). În consecinţă, chiar şi *lucruri imposibile din punct de vedere logic ar putea fi evaluate ca fiind adevărate* într-o lume ficţională, concluzie indezirabilă şi inacceptabilă, care împiedică asimilarea lumilor ficţionale – dificil de definit în mod adecvat – la categoria lumilor posibile, pentru care au fost elaborate principii clare. În consecinţă, în pofida avantajelor pe care le aduc teoreticianului literar (vezi şi Eco 1990), lumile ficţionale sunt insuficient de operante pentru specificarea adevărului în ficţiune.

David Lewis şi Gregory Currie despre adevărul în ficţiune

Date fiind problemele ridicate de conceptul de lume ficţională, Gr. Currie (1990), pornind de la concepţia lui Lewis (1983 [1978]), propune o abordare mai nuanţată, după care adevărul în ficţiune este o funcţie a ceea ce este adevărat în *diferite lumi posibile*. În această concepţie, adevărul depinde nu atât de ceea ce discursul ficţional descrie în mod explicit, cât mai degrabă de „faptele" ce definesc *o lume compatibilă cu povestirea* sau *o lume a povestirii* – o lume posibilă în accepţia semanticii modale. O asemenea noţiune este deci diferită de lumea ficţională a lui Pavel 1986, deoarece ea se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un „fapt cunoscut", adică se presupune că este adevărat. Stări de lucruri cunoscute naratorului sunt prezentate astfel ca fiind adevărate (Lewis 1983 [1978], p. 266). Dacă abordăm din această perspectivă romanul *Don Quijote*, spre exemplu, atunci lumile romanului vor fi acele lumi în care cineva cunoaşte activităţile unui hidalgo pe nume Don Quijote şi împărtăşeşte altora cunoştinţele sale printr-un *text identic din punct de vedere*

[5] Pentru Th. Pavel lucrurile nu diferă prea mult de teoriile cu care operează fizica, care de asemenea îşi propun nivele proprii de realitate.

lexical cu textul lui Cervantes. În acest sens enunţurile discursului ficţional nu ar fi *întrebuinţate* în lumea reală, ci doar *citate* sau *menţionate*, locutorul (autorul) neintenţionând să direcţioneze atenţia receptorului asupra unui anumit referent sau a unei anumite extensiuni, cu care enunţurile în mod obişnuit se asociază (cum este cazul în uzul cotidian al limbajului), ci mai degrabă asupra unui aspect diferit de extensiunea lui normală. Cu alte cuvinte, ficţiunea este un *context opac* sau *oblic*, care schimbă condiţiile obişnuite de adevăr ale enunţurilor[6]. Este deci adevărat în *ficţiune* că Don Quijote se luptă cu morile de vânt, dar acest lucru nu este adevărat.

Pluralul „lumi" reflectă în acest caz faptul că există *mai multe lumi în care aceeaşi povestire poate fi relatată ca un lucru cunoscut*, iar lumile în cauză pot diferi în mod semnificativ în privinţa unor aspecte care vizează stările de lucruri sau evenimentele din povestire, dar asupra cărora textul nu se pronunţă. Un exemplu comentat de Gr. Currie (1990) îl reprezintă în acest sens romanul *The Turn of the Screw* [„O coardă prea întinsă"] de Henry James (1999 [1898]), în cazul căruia sunt posibile două interpretări divergente, la fel de justificate: stafiile lui Peter Quint şi Miss Jessel, văzute de guvernantă – personajul central –, sunt fie entităţi reale dintr-o lume a povestirii, *w1* (interpretare supranaturală – *Figura 1*), fie obiecte ale halucinaţiilor vizuale ale guvernantei (interpretare psihologică – *Figura 2*), caz în care ele nu există într-o lume centrală, *w2*, a acestei povestiri, ci într-o lume, *w3*, compatibilă cu viziunile respective, lume accesată dintr-o lume centrală. Cu alte cuvinte, în acest din urmă caz stafiile nu sunt actuale în cadrul acestei ficţiuni. În consecinţă, romanul ar descrie cel puţin două lumi (o lume cu stafii, văzute aievea de Guvernantă, şi o altă lume fără stafii, în care Guvernanta are halucinaţii), care au în comun doar ceea ce se relatează explicit în textul ficţional. Surprinzătoare la prima vedere, noţiunea plurală de lumi a lui Lewis are însă consistenţă, ea sprijinându-se pe înseşi „golurile" din text sau aspectele asupra cărora textul nu se pronunţă.

Figura 1

[6] Pentru diferenţa dintre întrebuinţare şi menţiune („use" şi „mention") sau dintre întrebuinţare şi citare („quotation"), vezi Cappelen, Lepore 2007.

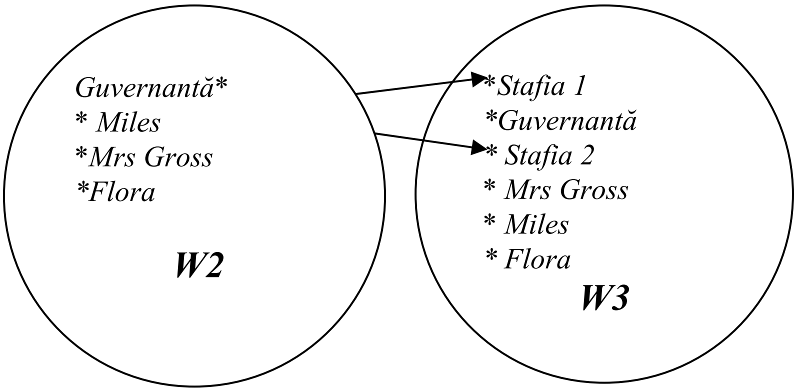

Figura 2

Adevărul în ficţiune înseamnă însă adevăr într-o *anumită* lume şi nu în toate lumile povestirii; el nu se identifică cu ceea ce este explicit în text sau, cu alte cuvinte, cu ceea ce toate lumile au în comun.

Care este însă soluţia la problema adevărului dacă ficţiunea are prea multe lumi? Oare nu riscă această analiză să devină chiar de aceea contraintuitivă şi inoperantă? D. Lewis (1983 [1978], p. 268–270) este de părere că, în asemenea cazuri, trebuie acordată o pondere *diferită* lumilor ficţiunii, în funcţie de *gradul de apropiere a acestora faţă de lumea reală*, iar adevărul în ficţiune trebuie să fie tratat ca o *rezultantă a conţinutului explicit al textului şi a ceea ce este adevărat în lumea reală*. La început, el propune *analiza 0* ([4] *infra*), pe care apoi o reformulează, în urma analizei adevărului în ficţiune în termeni contrafactuali, ca *analiza 1* ([5] *infra*), dat fiind faptul că prima, neconţinând prevederi cu privire la „fundalul factual”, definit de ceea ce este adevărat în lumea reală vizavi de ceea ce este explicit în text, riscă să aducă în discuţie lumi „bizare” care diferă în mod „gratuit” de lumea reală. Redăm mai jos cele două analize, cu unele modificări terminologice minore preluate de la Currie 1990, p. 62–63[7]:

4. o propoziţie *P* din textul ficţional *S* este adevărată dacă şi numai dacă ea este adevărată în toate lumile povestirii în care ficţiunea se relatează ca un fapt cunoscut (Lewis 1983 [1978], p. 268); şi
5. o propoziţie *P* este în mod nondisponibil adevărată [„non-vacuosly true”] în ficţiunea *S* dacă şi numai dacă există o lume a povestirii în care ficţiunea se relatează ca un fapt cunoscut şi în care *P* este adevărat, care este mai apropiată de lumea reală decât este vreo lume a povestirii în care *P* nu este adevărat; ea este adevărată în mod disponibil [„vacuosly true”] sau neadevărată dacă şi numai dacă nu există lumi ale povestirii în care ficţiunea să fie relatată ca un fapt cunoscut (*ibidem*, p. 270).

[7] În acest sens, Gr.Currie întrebuinţează termenul mai specific de *lume a povestirii* [„story world”] sau *lume* S [„S-world”] în locul termenului *lume posibilă* sau *lume în care se relatează povestirea* (cf. Lewis 1983 [1978]), precum şi notaţia $F_S(P)$ „*P* este adevărat în ficţiunea S” în locul formulării lewisiene „în ficţiunea *f*, φ”.

Currie 1990, p. 270 reformulează (5) după cum urmează:

5' „`F_S (*P*)' este adevărat dacă şi numai dacă *P* ar fi fost adevărat dacă *S* ar fi fost relatat ca un fapt cunoscut",

unde „F_S (*P*)" înseamnă „*P* este adevărat în ficţiunea *S*".

O asemenea explicaţie este validă pentru o mare varietate de situaţii: spre exemplu, ea poate legitima propoziţia „În ficţiunea *O coardă prea întinsă* stafiile nu sunt entităţi reale", deoarece o lume ai cărei locuitori văd stafii din cauza halucinaţiilor este mai apropiată de lumea reală decât o lume în care stafiile există aievea.

Dar Lewis 1983 [1978] semnalează nişte posibile probleme ale analizei prezentate, confirmate şi de Currie 1990, cum ar fi pericolul validării unor interpretări de tip psihanalitic ale comportamentului personajelor în cazul în care psihanaliza este corectă; cu alte cuvinte, adevărul ar deveni dependent de paradigmele ştiinţifice dominante în diferite perioade (aspectul ar putea fi însă considerat drept un avantaj de către unii). Drept ilustrare, revenim la exemplul comentat mai sus. În concepţia prezentată, dacă psihanaliza este corectă, atunci o lume în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar guvernanta din romanul discutat (*O coardă prea întinsă*) vede stafiile din cauza psihozei (ea are halucinaţii), ar fi mai apropiată de lumea noastră decât lumile în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar apariţia stafiilor este explicată pe cale supranaturală, spre exemplu. În consecinţă, în acest caz, în virtutea unei paradigme dominante, ar fi creditată a doua interpretare, după care stafiile sunt proiecţii ale minţii obsedate a guvernantei. De asemenea, de vreme ce adevărul în ficţiune este rezultatul a ceea ce textul descrie în mod explicit şi a ceea ce este adevărat în lumea reală, această analiză riscă să introducă şi alte aspecte exterioare irelevante în povestire. Problema psihanalitică, precum şi alte probleme (spre exemplu, posibilitatea introducerii de aspecte exterioare irelevante în povestire – vezi faptul semnalat de Gr. Currie, şi anume că este adevărat într-un roman despre Sherlock Holmes că Iulius Cesar avea *n* fire de păr pe cap atunci când a murit) îl determină pe Lewis 1983 [1978] să propună o nouă analiză, *analiza 2*, în conformitate cu care adevărul în ficţiune depinde de ceea ce este explicit în text şi de *convingerile predominante* ale unei comunităţi mai degrabă decât de faptele din lumea reală. Or, această schimbare de accent pune pe rol noţiunea de *lumi ale convingerilor colective* [„collective belief worlds"] (p. 273) – un set de lumi posibile în care este adevărat doar ceea ce se creditează în mod deschis, în lumea autorului, că este adevărat. Pe această cale sunt eliminate o serie de fapte irelevante (spre exemplu, cele de genul numărului de fire de păr al lui Caesar) sau de fapte care nu aparţin sistemului de convingeri predominante şi sunt astfel diminuate şansele interpretărilor psihanalitice şi, în consecinţă, a lecturii psihologice, chiar dacă aceasta din urmă nu poate fi totuşi exclusă, ţinând cont de faptul că psihanaliza freudiană putea fi intuită de Henry James sau putea să existe în stare latentă. Currie 1990, p. 67 dă următoarea formulare *analizei 2*:

6. „`F_S (*P*)' este adevărat dacă şi numai dacă pentru fiecare lume a convingerilor, *w*, există o lume *Sp* mai apropiată de *w* decât vreo altă lume $S \sim p$,

unde o lume *Sp* este o lume a povestirii în care *P* este adevărat, iar *S ~ p*, o lume în care *P* nu este adevărat.

Noua analiză este, în esență, corectă, ea derivând adevărul din text şi din ceea ce aparține sistemului de convingeri predominante al unei comunități; în conformitate cu ea, textul explicit împreună cu fundalul produc lucrurile adevărate din ficțiune. Dar noțiunea de convingeri dominante este prea rigidă: adevărul unui enunț fictional poate să depindă şi de ceea ce naratorul – entitate ficțională, diferită de autorul real – creditează ca fiind adevărat, iar sistemul său de convingeri nu trebuie neapărat să facă parte din sistemul de convingeri *dominante* al comunității de care aparține autorul, deoarece există şi convingeri tacite (sistemul de convingeri al naratorului este o funcție a ceea ce este explicit în text şi a ceea ce se creditează drept adevărat în cadrul comunității în care se produce textul, căreia îi aparține naratorul).

Pe baza acestor considerente, Currie 1990, p. 80 reformulează (6) după cum urmează:

7. „`F_S (*P*)' este adevărat dacă şi numai dacă este rezonabil pentru cititorul avizat să infereze că autorul ficțional al povestirii *S* crede că *P*",

unde „autor ficțional" înseamnă „narator", iar „este rezonabil … să infereze" specifică o inferență cu privire la faptul că naratorul descrie lucruri pe care le cunoaşte.

Spre deosebire de (6), care reformulează *analiza 2* propusă de Lewis, (7) flexibilizează condiția de convingeri explicite ale comunității de origine, care, cum am precizat, este o condiție prea rigidă, deoarece se aplică convingerilor constatate la majoritatea indivizilor. Există şi convingeri tacite care pot face parte din fundalul unei ficțiuni. Reformularea din (7) permite, în acest sens, derivarea adevărului în ficțiune nu numai din text şi din ceea ce se consideră că aparține sistemului de convingeri predominante, ci şi din alte convingeri (tacite) care se presupune că figurează sau că au figurat, în grade variate, în mentalitatea membrilor unei comunități. Explicația este în esență corectă; ea îi permite lui Gr. Currie să pledeze cu eleganță pentru interpretarea supranaturală a romanului *O coardă prea întinsă*, care după opinia sa are şanse mai mari de izbândă, ştiut fiind că în Anglia victoriană, chiar dacă nu exista o credință explicită în entități supranaturale, exista totuşi o credință tacită în stafii şi în alte asemenea entități, credință ce figurează deci în fundalul acestui roman. În consecință, lectura supranaturală (vezi Currie 1990), în conformitate cu care stafiile văzute de guvernantă ar exista aievea în lumile romanului, are, din acest unghi, şanse să fie acceptată drept corectă.

Dar cum rămâne totuşi cu problema celor două interpretări divergente, cea psihologică şi cea supranaturală, ale romanului *O coardă prea întinsă*? Ele sunt două interpretări maximale care au divizat opiniile criticilor (vezi Esch, Warren 1999; Willen 1969). Rezolvarea problemei este spinoasă, deoarece romanul este marcat pe tot parcursul său de numeroase ambiguități, intenționat introduse de Henry James,

care privesc personaje, entităţi, stări de lucruri. Cum fiecare dintre aceste interpretări îşi găseşte justificarea, nu rămâne decât să stipulăm o lectură care să păstreze ambiguităţile existente. O astfel de lectură se întemeiază pe postularea unui sistem modal compus din mai multe lumi, care ancorează realităţi divergente:

• lumi centrale, *W1*, în care alături de personaje şi multe alte lucruri există şi cele două stafii (vezi *Figura 1*) pe care Guvernanta le vede aievea (este însă greşit să se creadă că identitatea stafiilor este clară, dat fiind fascicolul mult prea restrâns de descripţii prin care acestea sunt caracterizate, chiar dacă ele sunt cel mai probabil stafiile lui Miss Jessell şi Peter Quint; în funcţie de identitatea stafiilor putem avea mai multe lumi centrale ale povestirii); aceste lumi există alături de

• lumi centrale ale povestirii, *W2*, în care avem personajele povestirii şi multe alte lucruri, dar nu şi cele două stafii, caz în care stafiile figurează ca elemente ale halucinaţiilor Guvernantei şi mai trebuie postulate lumi periferice, *W3*, compatibile cu asemenea viziuni, accesibile din lumile centrale (vezi *Figura 2*); aceste lumi periferice, în care se actualizează viziunile Guvernantei, se substituie lumilor centrale ale povestirii şi sunt populate de aceea şi de entităţile din lumile centrale; cu alte cuvinte, Guvernanta confundă lumea periferică accesată prin viziunile halucinante (lume ireală în contextul ficţiunii) cu lumile/lumea centrală a povestirii (lume „reală” a ficţiunii); ficţiunea recreează astfel opoziţia real/ireal din lumea reală.

O simplificare dincolo de aceste sisteme de lumi, constând în postularea fie a unei singure lumi centrale, *W1*, fie a unui sistem compus dintr-o lume centrală, *W2*, şi o lume periferică, *W3*, ar elimina ambiguităţile şi ar închide textul sub raport interpretaţional. De aceea, în termeni minimali problema adevărului acestei ficţiuni se pune din punctul de vedere a ceea ce se întâmplă sau este cazul în cel puţin aceste lumi. Postularea lor se impune atâta vreme cât avem motive să credem că în cazul ficţiunii *O coardă prea întinsă* ar fi justificate, datorită ambiguităţilor din text, atât propoziţia (8) cât şi (9), care pot fi reunite într-o lectură maximală [„grand disjunctive reading”] a romanului (10), propusă de Currie 1990:

8. În ficţiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta vede aievea stafii.
9. În ficţiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta are halucinaţii şi de fapt stafiile pe care le vede nu există aievea.
10. În ficţiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta vede aievea stafii sau ea are halucinaţii şi de fapt stafiile pe care le vede nu există aievea.

Concluzii

După cum reiese din această nepretenţioasă prezentare, lumile posibile pot fi instrumente pertinente pentru analiza ficţiunii, oferind şanse pentru specificarea într-o manieră nontrivială a realităţilor ficţionale şi, implicit, a adevărului în ficţiune. Versiunile avansate de Lewis 1983 [1978] şi Currie 1990 sunt fecunde în acest sens. În conformitate cu ele, noţiunea de lume a unei ficţiuni se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un „fapt cunoscut”, adică se presupune că este adevărat. Datorită însă golurilor din

text, pot fi specificate „fapte” sau „realităţi” diferite în cazul aceluiaşi text, mai multe lumi fiind astfel compatibile cu aceeaşi ficţiune. Adevărul însuşi al ficţiunii devine deci o funcţie a ceea ce există sau se întâmplă în variate lumi, care pot avea mai multe elemente în comun, iar „faptele” sau „stările de lucruri” pe care textul le descrie pot să fie adevărate sau neadevărate, în funcţie de lumile cu care operăm. Cu alte cuvinte, asemenea fapte pot figura în „lumile centrale ale ficţiunii”, domeniu al lucrurilor actuale, sau numai în „lumi periferice”, domeniu al lucrurilor neactuale, după cum ilustrează şi analiza romanului *O coardă prea întinsă* de Henry James.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Beaugrande 1984 = Robert de Beaugrande, *Text production. Toward a Science of Composition*. New Jersey, Norwood, ABLEX Publishing Corporation.

Brown, Yule 1983 = Gillian Brown, George Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.

Cappelen, Lepore 2007 = Herman Cappelen, Ernie Lepore, *Language Turned On Itself*, Oxford, Oxford University Press.

Chierchia, McConnell-Ginet 1990 = Gennaro Chierchia, Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press.

Chomsky 2004 = Noam Chomsky, *The Generative Enterprise Revisited. Discussions with Riny Huybregts, Henk van Riemsdijk, Naoki Fukui and Mihoko Zushi*, Berlin – New York, Mouton – de Gruyter.

Crittenden 1991 = Charles Crittenden, *Unreality. The metaphysics of fictional objects*, Ithaca and London, Cornell University Press.

Currie 1990 = Gregory Currie, *The Nature of Fiction*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dijk, Kintsch 1983 = Teun A. van Dijk, Walter Kintsch, *Strategies of Discourse Comprehension*, San Diego, Academic Press, Inc.

Eco 1990 = Umberto Eco, *The Limits of Interpretation*, Bloomington and Indianapolis.

Esch, Warren (eds.) 1999 = Deborah Esch, Jonathan Warren (eds.), *The Turn of the Screw. Authoritative Text, Contexts, Criticism*, New York, W. W. Norton & Company.

James 1999 = Henry James, *The Turn of the Screw*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books..

Kripke 1972 = Saul Kripke, *Naming and Necessity*, în Donald Davidson, Gilbert Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, Reidel.

Labov, Waletzky 1967 = William Labov, Joshua Waletzky, *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience*, în June Helm (ed.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle, Washington, 12–44.

Lewis (1979 [1973]) = David Lewis, *Possible Worlds*, în Loux 1979 (ed.), p. 182–189.

Lewis (1983 [1978]) = David Lewis, *Truth in Fiction*, în David Lewis, *Philosophical Papers*, vol. I, New York – Oxford, Oxford University Press, p. 261–280.

Loux 1979 = Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*, Ithaca – London, Cornell University Press.

Lycan 1979 = William Lycan, *The Trouble with Possible Worlds*, în Loux 1979 (ed.), p. 274–316.

Moeschler, Reboul 1999 [1994] = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox.

Noolan 2002 = Daniel P. Noolan, *Topics in the Philosophy of Possible Worlds*, New York –London, Routledge.

Oltean 1999 = Ştefan Oltean, *Fictionality as a Pragmatic and Referential Category*, în „Journal of Literary Semantics”, XXVIII, nr. 2, p. 92–104.

Pavel 1986 = Thomas G. Pavel, *Fictional Worlds*, Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press.
Plantinga 1974 = Alvin Plantinga, *The Nature of Necessity*, Oxford, Clarendon Press.
Quine 1953 = W. V. O. Quine, *On What There Is*, în W. V. O. Quine (ed.), *From a Logical Point of View*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
Rescher 1979 [1973] = Nicholas Rescher, „The Ontology of the Possible”, în Michael J. Loux (ed.), p. 166–181.
Rescher 1996 = Nicholas Rescher, *Questions About the Nature of Fiction*, în Călin-Andrei Mihăilescu, Walid Hamarneh (eds.), *Fiction Updated. Theories of Fictionality, Narratology and Poetics*, Toronto, University of Toronto Press, p. 30–38.
Ricoeur 1984, 1985, 1988 = Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol. I–III, Chicago – London, The University of Chicago Press.
Russell 1919 = Bertrand Russell, *Introduction to Mathematical Philosophy*, London, George Allen & Unwin.
Ryan 1991 = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
Stalnaker 1984 = Robert C. Stalnaker, *Inquiry*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
Willen 1969 = Gerald Willen (ed.), *A Casebook on Henry James's “The Turn of the Screw”*, New York.
Wittgenstein 1958 [1953], Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*, New York, The Macmillan Company.

POSSIBLE WORLDS AND FICTIONAL REALITIES
(Abstract)

The article proposes an account within a framework of possible world semantics of the worlds and realities of fiction. The issue of what constitutes a possible world is discussed, the relevance of several possible world approaches to fiction is assessed, and the models put forward by David Lewis and Gregory Currie – according to which a work of fiction has many worlds – are considered in terms of how insightful they are in an account of truth in fiction. The significance of these models is seen to lie in their handling of truth in fiction as truth in various possible worlds compatible with the fiction. This allows different truths and realities to be discerned in the case of the same work of fiction, as illustrated by an informal discussion of the modal structure of Henry James's short novel *The Turn of the Screw*.

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31